

Karşıyaka Anıtı Yeniden Anıt(sal)laşabilir mi?

BU YAZI, TÜRKİYE'DEKİ ANIT MİMARİSİ SORUNSALI VE KARŞIYAKA'DAKİ ATATÜRK, ANNESİ VE KADIN HAKLARI ANITI'NIN BİZE ANIMSATTIKLARI ÜZERİNDEN ANITIN YIKIM VE YENİDEN YAPIM SÜRECİNE İLİŞKİN TESPİTLER VE ÖNERİLER SUNMAKTADIR

Burkay Pasin

Ulus Zafer Anıtı (Kaynak: <https://tr.pinterest.com/>) (Resim 1)

Giriş
İzmir Karşıyaka sahilindeki Anayasa Meydanı'nda bulunan "Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı" ağır hasarlı olduğu gerekçesiyle 12 Haziran 2017 tarihinde yıkıldı. Bu anıtın şüphesiz yalnız Karşıyakalıların değil tüm İzmirliilerin belleğinde önemli bir yeri vardır. Yıkım kararına gösterilen tepkiler ve anıtın aynı noktaya tıpatıp bir örneğinin boyutları büyütülerek yeniden yapılacak olması, anıt mimarisinin ülkemizde geldiği nokta ve anıtlar özelindeki büyüklük ve gösteriş zaaflarımız üzerine bizleri yeniden düşünmeye sevk ediyor. Bu yazı, Türkiye'de anıt mimarisi sorunsalı ve Karşıyaka Anıtı'nın bize anımsattıkları üzerinden bu güncel vakaya nasıl bakmamız gerektiğine ilişkin tespitler ve öneriler sunmaktadır.

Türkiye'de Anıt Mimarisi Üzerine

Türkçe'de anıt "önemli bir olayın veya büyük bir kişinin gelecek kuşaklarca tarih boyunca anılması için yapılan, göze çarpacak büyüklükte, sembol niteliğinde yapı, abide" olarak tanımlanmaktadır¹ Bu tanımdan anlaşıldığı üzere anıt kavramının anı, anma ve anımsama gibi bilişsel kavramlarla doğrudan bir ilişkisi vardır. Bir bakıma anıt, bireysel ya da kolektif olarak bellekte biriken anıların somut bir yapısal bedene bürünmüş şeklidir.

Mimarlık tarihçisi Doğan Kuban, 1973 tarihli bir makalesinde anıt kavramının zaman boyutu ve zaman içinde simgeleşme özelliği üzerinde durur ve gerçek anıtı "kendi çağıyla

değil, kendinden sonrakilerle yaşayan" bir ürün olarak kabul eder. Bu bağlamda, yeni anıtsallık üretemeyen kültürümüzde "tarihten kalan anıtsallığı bir hazine gibi saklamamız" gerektiğini vurgular. (Kuban, 1973, 6) Ancak, Kuban'ın bahsettiği bu yeni anıtsallık onun soyut olguları somutlaştırma ya da simgeleştirme özelliğine bir yenisini daha eklemektedir: 'deneyim'.

20. yüzyılın ortalarına kadar anıt mimarisi, bir çok ulus-devlette savaş yılları ve savaş sonrası dönemin ideolojik (ve modernist) söylem ve kaygılarıyla eşzamanlı bir gelişim izler. Bu anıtların bir çoğu o ülkede iz bırakan politik liderleri betimleyen figüratif heykellerinden oluşur. Öyle ki, bu liderlerin politik arenadaki ya da toplumsal bellekteki miyatları dolduğunda, bazen de bir tepki niteliğinde, onları betimleyen anıtlar da yıkılmıştır. Buna örnek olarak, 2003 yılında Bağdat'taki Saddam Hüseyin anıtının ve 2013 yılında Sovyet Bolşevik lider Vladimir Lenin'in Kiev'deki anıtının yıkılmasını gösterebiliriz.

Benzer bir 'anıt-heykel' yaklaşımı hiç şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün erken Cumhuriyet döneminde ve sonrasında yurdun çeşitli yerlerinde yapılmış heykellerinde de görebiliriz. Ankara Ulus Meydanı'nda bulunan Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel imzalı 1927 tarihli Zafer Anıtı (Resim 1) ve İzmir Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica imzalı ve Milli Mücadele'yi temsil etmek üzere dikilmiş Cumhuriyet Anıtı (Resim 2) bunlardan en önemli iki tanesidir. Her iki heykel de bir kaide

SOLDA İzmir Cumhuriyet Anıtı (Kaynak: <https://tr.pinterest.com/>) (Resim 2)

SAĞ ALTTA Washington Vietnam Gazileri Anıtı (Kaynak: <https://tr.pinterest.com/>) (Resim 3)

Berlin Katledilen Avrupa Yahudileri Anıtı (Kaynak: <https://tr.pinterest.com/>) (Resim 4)

üzerinde yükseltilmiş olarak Atatürk'ü at üzerinde "güçlü, kararlı ve kahraman bir asker" olarak betimler (Sargın, 2004, 665). Buldukları meydanlara özel bir kentsel bağlam içerisinde Ulus-Devlet, Cumhuriyet, Zafer, Laiklik, Medeniyet, vb. soyut ideolojik kavramlar, 'figüratif bir plastisite' olarak kalmayıp, buluşma,

sunar (Young, 1992, 2000). Maya Lin'in 1982 yılında üzerindeki peyzajla uyum içinde V formunda siyah bir granit duvar olarak tasarladığı Washington'daki 'Vietnam Gazileri Anıtı' (Resim 3), Peter Eisenman'ın Berlin'de 19.000 metrekarelik bir alana yayılmış 2.711 adet beton bloktan oluşan 2004 tarihli 'Katledilen Avrupa

“DENEYİM ODAKLI YENİ BİR ANITSALLIK YAKLAŞIMI ÜRETEMEYEN KÜLTÜRÜMÜZDE TARİHTEN GELEN ANITSALLIĞI BİR HAZİNE GİBİ SAKLAMAMIZ GEREKİR”

resmi tören, fotoğraf çekimi gibi etkinlikler yoluyla da bu anıt-heykellerde vücut bulur.

Anıt mimarisi, 1980'li yıllarda özellikle Avrupa ve Amerika kentlerinde, savaşta kazanılan zaferlerin anıtlaşmasına karşı söylemler ekseninde bir dönüşüme uğrar. Soykırım tarihçisi James Edward Young'ın "karşı-anıt (counter-monument)" olarak tanımladığı yeni anıt mimarisi, geleneksel anıtlara yüklenen ideolojilerin didaktik bir şekilde izleyiciyi pasifleştirmesine karşı olarak, izleyicinin de bu kavramlar üzerinde düşünmesine fırsat veren 'deneyim mekanları'

Yahudileri Anıtı' (Resim 4) ve Daniel Libeskind tarafından New York'taki 11 Eylül saldırısı sonucunda yıkılan Dünya Ticaret Merkezi ikiz kulelerinin yerine tasarlanan iki havuz ve bir müzeden oluşan 2014 tarihli '9/11 Anıtı' bu karşı-anıt yaklaşımına verilebilecek örneklerden bazılarıdır.

Türkiye'de karşı-anıt yaklaşımının örnekleri ne yazık ki oldukça azdır. Emin Onat ve Orhan Arda imzalı Ankara Rasattepe'deki 'Anıtkabir' klasik bir tapınak formundaki yalın geometrisi ile Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in yapı taşlarını oluşturan Batı uygarlığı, aydınlanma, laiklik gibi kavramların yapılaşığı bir

SOLDA Anıtkabir Hava Fotoğrafı
(Kaynak: <https://tr.pinterest.com/>) (Resim 5)

Çanakkale Şehitleri Abidesi (Kaynak: Pasin Arşivi) (Resim 6)

SOL ALTTA Turgut Özal Anıt Mezarı (Kaynak: <http://www.arkiv.com.tr/proje/turgut-ozal-anit-mezari/1001>) (Resim 7)

SAĞ ÜSTTE Yıkımdan önce Karşıyaka Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı (Kaynak: <https://tr.pinterest.com/>) (Resim 8)

Karşıyaka Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı Yenileme Projesi (Kaynak: <http://www.karsiyaka.bel.tr/tr/haberler/simg-e28098anit-yenileniyor>) (Resim 9)

anıt mezar niteliğindedir (Resim 5). Ayrıca bölgenin İslam öncesi tarihi geçmişine referans veren Hitit aslanı figürlerinin bulunduğu bir yürüyüş yolu ile ziyaretçilere zengin bir deneyim mekanı sunar. (Bozdoğan & Akcan, 2012, 74) Benzer bir yaklaşımı Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nda da görebiliriz. 33.000 hektarlık oldukça geniş bir alana yayılan park, her ne kadar savaşta ölen Türk, İngiliz, Fransız, Avustralya ve Yeni Zelandalı askerlere ait mezarlıklar ve geleneksel 'obelisk' formunda anıtlar barındırsa da, ziyaretçileri savaş kavramı ve savaşın izleri üzerine uzun süre düşündürebilecek büyük ölçekte bir karşı-anıt niteliğindedir (Resim 6). Buna ek olarak, yarımada için 1998 yılında düzenlenen ve "barış fikrini anmaya adanan" Barış Parkı Yarışması bir "karşı-anıtlar söylemi pratiğidir." (Yılmaz, 2008, 42)

1990'lı yıllarda ise postmodern dönemin Türk liderleri için yeni bir "anıt-mezar" furyası başlamıştır. Anma düşüncesi ve edimini ziyaretçilerin serbest deneyimi ve takdirine bırakmak yerine, liderlerin temsil

ettiği ideolojilerin gerektiğinden fazla altını çizmeyi hedefleyen bu mimari tipin örneklerinden biri İstanbul Topkapı'da bulunan Turgut Özal Anıt Mezarı'dır (Resim 7). Figüratif bir yaklaşım izlenirse de, merkezi plan, konik çatı, kubbe örtü gibi Anadolu geleneksel mimarisine ait olduğu iddia edilen biçimsel öğelerin yeni yapı teknolojileriyle yorumlanmış eklektik bir kompozisyonu olan bu yapı izleyiciye ne hatırlanacak bir anı ne de deneyimlenecek bir mekan bırakır. Benzer bir proje düşüncesi ülkücü lider Alparslan Türkeş için de gündemdedir.

Ulu Önder Atatürk, annesi Zübeyde Hanım, mermi taşıyan Türk Anası, ve her dalda yetişen ve uğraş veren Türk kadınlarını simgeleyen kabartma figürlerin olduğu bronz bir kuşakla sarılmıştır².

Yetişkinlerin bu deneyimi ne ölçüde yaşadıkları bir yana, Orcan Gündüz'ün hatırlattığı üzere "... meydana gelen küçük çocukların anıtın eğimli yüzeylerinde olabildiğince yükseklerle ulaşacak şekilde koşarak tırmanmaları, ardından da oturup kayarak inmeleri" anıtın "ziyaretçileri simgesel olarak Cumhuriyet'in yüksek hedeflerine

"KARŞIYAKA ANITI'NDAKİ DENEYİM GÜNDELİK HAYATIN YA DA KOLEKTİF BELLEĞİN VAZGEÇİLMEZ BİR PARÇASI OLARAK YENİ BİR BOYUT KAZANMIŞTIR"

Karşıyaka Anıtı Bize Neyi Anımsatıyor?

Cumhuriyet'in 50. yılı onuruna açılan ulusal bir yarışmada birincilik ödülü olarak yapımına 1972'de karar verilen ve 1973 yılında inşaatı tamamlanan "Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı," heykeltıraş Tamer Başoğlu ile mimar Erkal Güngören'in ortak müellifi olduğu bir projedir (Resim 8). Anayasa Meydanı olarak bilinen ve sahil şeridinin Karşıyaka İskelesi'ne kıvrıldığı bir dolgu alanı üzerinde bulunan anıt "... zeminde 7-8 metre çapındaki dairesel bir tabandan başlayıp yukarıya doğru önce eğimli olarak daralarak, daha sonra dikeyde 27 metreye kadar ulaşan, farklı boyutlardaki 7 ayrı dilimden oluşmaktadır." Küçük ölçekte bir deneyim mekanı olarak da "... ziyaretçilerin bu dilimler arasındaki boşluklardan anıtın içerisine girerek anıtla bütünleşmeleri amaçlanmıştır." (Gündüz, 2017, 51). Bu dilimler üzerinde

yönlendirme" fikrinin fiziksel bir yansıması olarak görülebilir (Gündüz, 2017, 52). Dolayısıyla, tasarımla hedeflenen deneyim mekanı zaman içinde belirli bir kullanıcı kitle için bir keşif mekanına dönüşmüştür.

Aslında bu anıt, Kuban'ın "kendinden sonrakilerle yaşayan anıt" fikrinin önemli bir örneğidir. Zaman içinde resmi törenlere ev sahipliği yapan, önünde fotoğraf çektirilen, ve özellikle bölgeye denizden yaklaşırken hakim olunan silüetin parçası olarak 'görsel hafızaya kazınmış fotojenik bir arka fon imgesi' haline gelmiştir. Bu anlamda vaat ettiği deneyim, yükselen dilimlerin altına girmekten öte, belki de sadece gündelik rutin hayatın ya da kolektif belleğin vazgeçilmez bir parçası olarak yeni bir boyut kazanmıştır. Öyle ki, bu anıtın ne için yapıldığını, hatta tam adını bile bilmeyen sıradan kentliye her görüşte varlığını tekrar anımsatarak var olmaya devam eder.

Anıtın anımsatma işlevi şüphesiz yalnızca bellekteki önemi ve yaşattığı deneyim ile sınırlı değildir. Her mimari eser gibi anıtlar da yaşlanıp olgunlaşırlar. Yapıldıkları malzemeler eskir, yıpranır ve renk değişir. Zorunlu bir onarıma gerek duyulmadığı sürece yüzeylerine müdahalede bulunmak pek doğru değildir. Çünkü bu yaşlanma olgusu aslında anımsatma işlevinin hem görünür hem de örtük bileşenlerinden biridir. Karşıyaka Anıtı da bu yaşlanmadan nasibini almıştır. Üzerindeki bronz kuşağın zaman içinde korozyona uğraması, betonarme yapı sisteminin zayıflaması ve boyalı yüzeylerinin kararması gibi değişimler bir çırpıda düzeltilmesi gereken olumsuz izler olmayıp, yapıldığı dönemin malzeme kullanımı ve yapı sistemleri ile bölgenin iklim şartlarına ilişkin bilgileri de gelecek kuşaklara taşırlar.

Yeni Proje Üzerine Tartışmalar

Karşıyakalıların belleği ve görsel hafızasında sadece fiziksel deneyime sığınmadan fazlasıyla yer etmiş bir anıtın bir gecede yıkılması elbette tartışmaya neden oldu. Yıkım kararının Karşıyaka Belediyesi tarafından izinsiz yapıldığına dikkat çeken projenin mimar müellifi Erkan Güngören'in kızı Ela Güngören ve onu destekleyen bir çok sivil toplum kuruluşunun tepkileri bir yana, anıtın aynı noktaya ve aynı formda 15 metreden 42 metreye yükseltilerek yeniden yapılacak olması anıt kavramı üzerine başka bir soruyu beraberinde getirmekte: Yıkılan bir anıt yeniden inşa edildiğinde aynı şekilde anıt(sal)laşabilir mi?

Bu sorunun elbette toplumun farklı kesimleri ve dönemleri için farklı yanıtları olabilir. Ancak bu vakadaki temel sorun yıkımdan önce bu sorunun hiç sorulmamış ve toplumun farklı kesimleri ile ilgili meslek kuruluşlarıyla

tartışılmamış olmasıdır. Karşıyaka Belediyesi'nin temel yıkım gerekçeleri arasında anıtın "körfez kıyısında bulunmasının da etkisiyle yoğun şekilde aşınması", dolayısıyla "can ve mal güvenliği açısından risk taşıması" bulunmakta. Buna karşın Güngören, "kentli olma anlayışı ve bilincinin bir gereği olarak anıtın yıkılması yerine, aslına uygun ve özgün haline sadık kalınarak restore edilmesi" gerektiğini savunmakta³.

Karşıyaka Belediyesi'nin yıkım gerekçesi elbette uygun bir restorasyon projesi ile çözülebilecek boyutta bir sorunken, eski anıtın bir ışıklandırma sistemi ile Körfez'in her tarafından görülebilecek ölçekte büyütülmüş tıpatıp örneğini ve tören alanındaki çevre düzenlemesini öngören yeni proje (Resim 9) aslında anıt kültürümüze ilişkin başka bir zaafı ortaya çıkarıyor: 'gösteriş ve büyüklük takıntısı'. Bu bağlamda, belediyenin bu yenilemeyi eski anıtın değerini topluma bir kez daha hatırlatmak için mi yoksa geleceğe yönelik yerel bir yatırım faaliyeti olarak mı yaptığı tartışılması gereken bir diğer konu.

Sonuç ve Öneriler

Hangi ölçekte ve teknolojiyle yapılırsa yapılsın ne yazık ki eski "Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı"nın en azından temsil ettiği değerler ve belleklerdeki izi bağlamında yerine getirmek mümkün değil. Başoğlu ile Güngören bu eseri 70'li yıllarda tasarladıklarına elbette o dönemin sosyo-kültürel görgüsü ve beğeni ölçütlerini göz önüne alan bir motivasyonla çalıştılar. Dolayısıyla bir yapıyı yaklaşık 3 katı ölçeğinde büyütme onun belleklerdeki izini ve saygınlığını yüceltmeye yetmez ve kötü bir taklitten öteye gidemez. Çünkü belleklerde biriken anı ve deneyimler aynı ölçüde büyümmez ve yenilerini

garanti etmek adına sağlıklı ve katılımcı bir ortam oluşmaz.

Vakanın mahkemelik olması sebebiyle müellifliğe ilişkin son kararı adalet verecek. Ancak geldiğimiz noktada belediyenin bu yanlıştan dönmek adına bir fırsatı daha mevcut: Bölge için ilgili meslek kuruluşlarının da görüşü ve desteğini alarak kamuya açık ve geniş katılım hedefleyen yeni bir anıt yarışması düzenlemek. Ancak bu şekilde bir nebze de olsa kamu vicdanının rahatlayacağı ve Anıt'ın belleklerdeki yerinin zedelenmeden güncel bir anıtsallık ekseninde yeni anılar ve deneyimler biriktirebileceğimizi düşünüyorum. ■

Burkay Pasin, Yrd. Doç. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi Mimarlık Bölümü

KAYNAKLAR

- Bozdoğan, Sibel & Akcan, Esra (2012), "Building for the Modern Nation State", Turkey: Modern Architectures in History, Reaktion Books Ltd., Londra, 49-78.
- Gündüz, Orcan (2017), "Anıtlar Üzerine...", Mimari Gözle Karşıyaka İzlenimleri, Yakın Kitabevi, İzmir, 49-53.
- Kuban, Doğan (1973), "Anıt Kavramı Üzerine Düşünceler", Mimarlık, Yıl: 11, Sayı 7, Mimarlar Odası Yayın Organı, Daily News Basımevi, Ankara, 5-6.
- Yılmaz, Ahenk (2008), "Anıtlaştırma Söyleminin Dönüşümü: Gelibolu Savaşı'nı (Karşı)-Anıtlaştırmak", Mimarlık 341, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 40-43.
- Young, J. Edward (2000), "Memory, Counter-memory and the End of the Monument", At Memory's Edge After-Images of the Holocaust in Contemporary Art and Architecture, Yale Üniversitesi Yayınları, New Haven, Londra, 90-119.
- Young, J. Edward (1992), "The Counter-Monument: Memory against Itself in Germany Today", Critical Inquiry, Cilt 18, Sayı 2, The University of Chicago Press, 267-296.

DİPNOTLAR

- 1 Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük web sitesinden alınmıştır: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (erişim tarihi: 14 Eylül 2017)
- 2 Karşıyaka Belediyesi resmi web sitesinden alınmıştır: <http://www.karsiyaka.bel.tr/tr/neler-yapabilirsiniz/anitlar-ve-heykeller> (erişim tarihi: 14 Eylül 2017)
- 3 Ege Postası gazetesinin 24 Mayıs 2017 tarihli "Karşıyaka'da Anıt Tartışması" başlıklı haberinin bulunduğu web sitesinden alınmıştır: <http://www.egepostasi.com/haber/karsiyaka-da-anit-tartismasi/159899> (erişim tarihi: 14 Eylül 2017)